

KYRKAN OCH SAMHÄLLET

Av biskop YNGVE BRILLIOTH, Växjö

DEN diskussion, som under den förflutna våren förts i press och radio och vid ett flertal sammankomster, har skapat den föreställningen, att problemet om kyrkans förhållande till staten just nu skulle ha en särskild aktualitet. Man kan ifrågasätta, om denna uppfattning är riktig. Flertalet inom vårt folk torde icke önska någon genomgripande förändring på denna punkt. Frågan har icke förts fram i den rent politiska debatten.

Likväl kan det vara nyttigt, att vi tvingas till eftertanke. De gängse föreställningarna behöva hyfsas. Problemet är utan tvivel mer komplicerat, än de flesta föreställt sig. Det kan icke minst behöva framhållas, att frågan gäller kyrkan och samhället, icke blott kyrkan och staten. Det är icke två kontraherande parter, kyrkan och staten, som med varandra slutit ett visst avtal, vilket under givna förutsättningar skulle kunna uppsägas. Det nuvarande förhållandet mellan stat och kyrka har icke tillkommit vid någon viss tidpunkt. Det kan icke definieras genom en enkel formel. Det är en frukt av det svenska samhällets utveckling under många århundraden. Långt innan Västerås riksdag gav utgångspunkten för ett kungligt ingripande i kyrkans förhållanden, som med tiden kom att få allt större omfattning, hade den svenska statsmakten och den svenska kyrkoprovinsen haft mycket gemensamt. Staten hade ingripit på kyrkans område, särskilt när det gällde beskattning och ämbetsstillsättningar, och kyrkan var en makt i staten. Ännu tydligare framträder förhållandet mellan stat och samhälle i landskapslagarna. Man skulle kunna säga, att landskapskyrkan är den första formen för kyrkans och samhällets inbördes relationer. Redan i vår historias gryningstider blev den kristna kyrkan på ett egendomligt sätt rotfast i den svenska marken. Alltifrån denna tid har det svenska rättssamhället växt upp på kristen grund. De kanoniska inflytelserna i vårt rättsväsende äro ett intressant kapitel. Guds bud var intill nutiden den svenska lagstiftningens oomstridda norm. Ännu i dag har principen om

livets okränkbarhet sin egentliga motivering i femte budet. En grundligare undersökning skulle visa, att kyrka och samhälle bundits samman av mångfaldiga band, vilkas slitande skulle innebära ett våldsammare ingrepp än man i allmänhet föreställer sig. Det är denna förbindelse, denna samhällslivets penetration av kristna tankar, som är den djupaste motiveringen för kyrkans och statens samliv. Blir samhället helt avkristnat, måste en intim förbindelse mellan kyrka och stat te sig som en orimlighet. Å andra sidan är det tydligt, att ett brytande av förbindelsen mellan stat och kyrka mer än kanske något annat skulle bidra till det svenska samhällets radikala paganisering. Sina mest påtagliga konsekvenser skulle en sådan åtgärd sannolikt komma att få på skolans område.

Två omständigheter ha bidragit till att i vår egen tid tillspetsa problemet: samhällslivets gradvisa sekularisering, och statsmaktens förändrade karaktär. Det vore lätt att peka på en mångfald åtgärder, varigenom den svenska statsmakten släppt den kristna målsättningen ur sikte. På skilda områden äro krafter i verksamhet för att avlägsna de kristna dragen i vårt samhällsliv. Särskilt på socialvårdens område är denna tendens mycket påtaglig. Socialstyrelsen har i officiella uttalanden icke blott underkänt kyrkans insats på detta område, utan även hävdat principer, som stå i oförsonlig motsättning till kristen moraluppfattning. Det har blivit modernt att helt underkänna den förvisso otillräckliga socialvård, som i äldre tid endast utövades av kyrkan. Mot dess karitativa prägel, bestämd av det kristna kärleksbudet, har man ställt betonandet av den enskildes rätt till samhällets omvårdnad, motiverad med de mänskliga rättigheter, som den franska revolutionen satt i högsätet.

Det skulle föra på sidan om den egentliga uppgiften att här ingå på en mer djupgående diskussion. Ett par erinringar kunna kanske dock icke vara ur vägen. Det är dock kristendomen och kyrkan, som i hårda tider hållit vid makt kravet på omvårdnad om de nödställda, hur ofullständigt detta krav än förverkligats. I nutiden kan man iakttaga, hur den statliga och kommunala socialvården steg för steg lägger under sig verksamhetsformer, som upptagits av kyrkan eller kristna sammanslutningar. Man skulle säkert föga gagna de nödställda, om man ur statens socialvård lyckades helt eliminera de kristna motiven och det kristna sinnelaget, som i ett gammalt kristet land kan finnas hos många, vilka icke själva vilja räknas som kristna. Det skulle slutligen vara ytterst intres-

sant att studera uppkomsten av föreställningen om individens rättigheter och värde. Det synes sannolikt, att de ha sina rötter i evangeliet. Jag har svårt att förstå, hur de kunna motiveras och vidmakthållas, om man eliminerar evighetsperspektivet. Att det blir ganska trångt för den enskilde, när himmelen avskaffas, därom bär vår tids historia fruktansvärda vittnesbörd. Nazismens »euthanasia» fyller oss med instinktiv avsky. Men denna avsky är i grunden högst irrationell. Om man avskaffar det femte budet liksom dekalogen i övrigt, finnes det knappast någon motivering för att hålla vid makt liv, som endast äro en börda för samhället.

Staten är i dag något helt annat än på Gustaf Vasas eller Karl XI:s eller ens på Oscar II:s tid. Förutsättningen för kungamaktens ingripande i kyrkan var i äldre tid föreställningen om den kristne fursten, vilken hade skyldigheten att vaka över sedelagens efterlevnad och att som kyrkans främste medlem — *praeци-uum membrum ecclesiae* — hålla sin skyddande hand över dess verksamhet: detta kunde även innebära plikten att inskrida mot uppenbara missbruk och försummelser. Men den kristne fursten, också den suveräne monarken, visste sig ingen makt hava över Guds ord. Under dess dom måste han böja sig. Däri hade han att finna rättesnöret för sin gärning som kyrkans högste styresman. Det kan dock förtjäna att påpekas, att ingen lagtext tillägger konungen en sådan värdighet — om man icke vill inläsa en sådan förklaring i Kyrkolagens 10:de kapitel, där det talas om »Guds kyrka och församling, vilkas uppsikt, vård och försvar av Gud oss anförtrott är». Det är väl känt, men kan behöva understrykas, att begreppet *summus episcopus* om konungen icke har någon plats i svensk kyrko- och statsrätt, och att termen statskyrka är en populär benämning, som kommit i bruk på 1800-talet, men saknar stöd i lagstiftningen.

Men den faktiska uppsiktsrätt, som den enväldige monarken utövade inom kyrkan, under starkt medvetande om sitt ansvar inför allra högsta instans, har nu övergått på den rätt opersonliga myndighet, som benämnes Kungl. Majestät, och som i regel är identisk med en parlamentariskt bestämd regering, vars medlemmar förvisso äro rättskaffens män, men ofta utan inre relation till kristen tro. Om det gäller stora, för kyrkan livsviktiga frågor, borde den kristne fursten i konungens person också i dag kunna vara en faktor att räkna med. Men kyrkans ställning påverkas i hög grad av en massa mindre avgöranden, vilka få prejudicerande verkan, och vilkas samlade effekt kan betyda en grundlig förändring av dess

villkor. Och i dessa frågor kan man icke rimligen tänka sig, att konungen personligen skulle engageras.

Den förskjutning, som sålunda inträtt, får ökad betydelse därigenom, att regeringens befattning med kyrkoärenden vidgats till allt flera områden, framför allt genom prästlöneväsandets gradvisa centralisering, framtvångad av omständigheterna, men resulterande i en allt mer närstynt statskontroll. Prästernas plikter gentemot stat och samhälle ha också ytterligare markerats genom den nya ordningen för folkbokföringen. Man skulle kunna uppleta flera exempel på samma utveckling. Det egendomliga är alltså, att samtidigt som distansen mellan en allt mer sekulariserad statsmakt och kyrkan gradvis ökats, samtidigt som kyrka och samhälle på viktiga punkter alltmer avlägsnat sig från varandra, ha banden knutits allt fastare, kyrkan har om man så vill blivit allt hårdare insnörd i den statliga organisationens tvångströja.

Härigenom har ett läge uppkommit, som utan tvivel manar till eftertanke. Den spänning, som sålunda uppkommit, tenderar snarast att tilltaga, allteftersom tendenserna till ytterligare centralisering av förvaltningen allt starkare framträda. Alltmer synes den uppfattningen befastas, att all egentlig kompetens är att finna i de centrala regeringsorganen, som förutsättas vara välsignade med en övermänsklig vishet. Den omnipotenta, den totalitära statens skugga faller mörk och skrämmande också över svenskt samhällsliv. Den har tydligast framträtt i nazistisk, facistisk och kommunistisk form. Vi ha sett, att den inneburet en dödlig fara för individens frihet. När den uppträder i demokratisk förklädnad, talar den väl med lenare tunga, men innebär likafullt ett hot mot den enskildes, mot den individuella personlighetens självständighet. »Herr Omnes» kan bli en lika hård tyrann som någon diktator. Denna statslivets fortgående hypertrofi har något av en opersonlig naturkrafts skrämmande mäktighet. Den synes gäcka alla välmentade försök att hejda dess fortgång. Det är oundvikligt, att denna statslivets utveckling måste öka spänningen mellan kyrkan och staten. Kyrkan får till inget pris svika sin plikt att föra den enskildes talan, att vara en tillflyktsort för den personliga friheten. Geijers ord komma osökt i tankarna:

»Ensam i bräcklig farkost vågar
Seglaren sig på det vida hav.»

Han kan våga det, därför att han vet, att

»... i djupet bor, som uti himlen, Gud.»

Kravet på skilsmässa mellan stat och kyrka har rests från tre olika håll. Med största eftertryck har det framställts från den kulturellradikala gruppen, som arbetar för samhällslivets fullständiga sekularisering. I religionsfrihetens intresse kräver man en religionslös stat. Man finner det oförenligt med den moderna statens väsen, att lagstiftningen ger ett visst religionssamfund en privilegierad ställning och därigenom i någon mån erkänner kristendomen som det svenska folkets religion. Det är uppenbart, att den som vill helt avkristna samhället måste kräva en radikal skilsmässa mellan stat och kyrka. Den fraktion, som medvetet strävar till detta mål, torde numerärt icke vara särskilt stark. Men den har ett inflytande, framför allt i pressen, som icke står i rimligt förhållande till dess antal. Den genomsyrar efter hand stora folkgruppers tänkesätt, framför allt i de största städerna. Den arbetar målmedvetet på att tillintetgöra förutsättningarna för den svenska folkkyrkans nuvarande ställning. Man kan ibland vara frestad att fråga, om den gjort klart för sig, hur mycket av dess eget humanitetsideal, som ytterst är av kristet ursprung, — och om man verkligen väntar, att detta ideal skall kunna bättre förverkligas i det religionslösa samhället.

Frikyrkorörelsen har i princip ställt sig avvisande till förbindelsen mellan stat och kyrka. Jag kan här icke ingå på en teologisk diskussion av det frikyrkliga församlings- och kyrkobegreppet. Det är ingen överdrift att säga, att detta knappast kan förlikas med den senaste forskningens resultat. Likväl har det ännu på senaste tid fått motivera ett kategoriskt förnekande av att en folkkyrka vore att betrakta som ett med frikyrkorna likvärdigt religionssamfund, som en verklig kyrka: konsekvensen härav måste bli, att ingen kristen kyrka över huvud funnits till under tiden mellan det fjärde och det sjuttonde seklet. Tyngre väger synpunkten, att en kyrka endast i full frihet gentemot den världsliga makten kan rätt verka som evangeliets budbärare i en förvärldsligad kulturmiljö. De argument, som nu vanligen framföras, äro dock snarast av praktisk natur. Man finner det innebära en orättvisa, att ett visst samfund skall intaga en privilegierad ställning. Från denna utgångspunkt har man bl. a. vänt sig mot kyrkans vigselrätt och krävt införande av det obligatoriska civiläktenskapet. Nu är det emellertid att förvänta, att den nya dissenterlagstiftning, som förberedes, kommer att tillmötesgå alla berättigade frikyrkliga önskemål. Skulle detta komma att innebära, att de frikyrkliga samfundet erhålla vigselrätt, har kyrkan ingen anledning

att ställa sig avvisande till ett sådant förslag. Dock vore det skäligt, att likställigheten på denna punkt även komme att gälla vigselplikten — att kyrkans rimliga krav i detta avseende vunnit beaktande. Man torde kunna ifrågasätta, om kravet på full skilsmässa mellan stat och kyrka i denna stund verkligen stödes av majoriteten bland de frikyrkliga. Det är påfallande, att pingströrelsen här intagit en vida mindre avvisande hållning än de äldre samfundet. Man har på detta håll insett, att en skilsmässa måste medföra samhällslivets konsekventa avkristnande, och härtill vill man icke medverka. Någon väg ut ur detta dilemma har man bland skilsmässotankens frikyrkliga förespråkare icke kunnat anvisa.

Slutligen har man också inom vissa kyrkliga kretsar som det synes med växande eftertryck framfört kravet på ett lösande av bandet mellan stat och kyrka. Man har däri sett en med tiden alltmer outhärdlig boja. Prästernas arbetskraft tas, menar man, i orimlig grad i anspråk för rent civila uppgifter, och därigenom har deras rent andliga uppgift eftersatts. Kyrkans religiösa halt löper fara att förvanskas genom bundenheten vid en stat, som allt bestämdare ställer sig avvisande eller neutral i förhållande till kristendomens etiska grundsatser. Icke utan skäl har man här pekat på de konsekvenser, som den oinskränkta vigselplikten medför för kyrkans handlande. Är det icke en orimlighet, att uppenbara kristendomsfiender skola kunna ta plats i kyrkans beslutande församlingar? Är icke tiden snart inne för kyrkan att kräva sin frihet, om hon annars skall kunna förbli sin himmelske herre trogen? Dessa och liknande synpunkter ha framförts av röster, vilkas uppriktiga tonfall kräver respekt och hänsyn. Men likväl måste man fråga sig, om man på detta håll gjort sig redo för den fulla innebörden i de krav, som framförts med en så påtaglig nitälskan. Organisationens fasthet, den yttre trygghet, som tjänstemannaställningen innebär, kunna bli en frestelse till slapphet. Men rätt brukade utgöra de stora tillgångar också för kyrkans andliga gärning. Även befattningen med folkbokföringen kan, om arbetet hålles inom rimliga gränser, vara ett icke ringa värde genom tvånget till beständig kontakt med människor och de förhållanden, i vilka de leva. Framför allt skulle en brytning mellan stat och kyrka med största sannolikhet innebära minskade möjligheter för kyrkan att förbli folkkyrka, att med evangeliets budskap nå alla dem, som födas och uppväxa inom landets gränser. Därjämte skulle själva den uppgörelse, som skilsmässan skulle medföra, utan tvivel kräva ett stort uppbåd av tid och kraft, som skulle kunna användas bättre.

Och slutligen: har den svenska kyrkan den inre fasthet, som skulle göra det möjligt för henne att kräva sin frihet och uppträda som förhandlande part vid en dylik uppgörelse?

Man möter stundom föreställningen, att den med en slags naturnödvändighet växande distansen mellan stat och kyrka till sist oundvikligen måste leda till skilsmässa. Det är möjligt, att så är fallet. Det är utan tvivel klokt att räkna med möjligheten. Men ingen kan med visshet förutsäga framtiden. Det är tänkbart, att ett nytt läge kan inträda. Vi få icke misströsta om evangeliets möjligheter. Men tydligt är, att förbindelsen icke kan förbliva bestående under vilka förhållanden som helst. Skulle statslivets sekularisering alltjämt fortsätta, skulle en rent hednisk statsmakt vilja utnyttja sin makt till ingrepp i kyrkans inre ordning, skulle hon berövas det mått av självstyrelse, som f. n. utgör en viss garanti för hennes andliga autonomi, då skulle kyrkan, utan hänsyn till alla yttre materiella konsekvenser, bli tvungen att kämpa för sin frihet. Det vore osannfärdigt och otacksamt att påstå, att den svenska regeringsmakten hittills skulle missbrukats till godtyckliga ingrepp i kyrkans inre ordning. Man kan peka på många åtgärder, som vittna om klok och välvillig omtanke. Man vågar hoppas, att kyrkan ej skall utsättas för yttre tvång i den ömtåliga frågan om kvinnans tillträde till prästämbetet. Och man ville gärna hoppas, att en viss ökad självständighet kunde tillerkännas kyrkan inom ramen för den nuvarande kyrkoförfattningen. Detta skulle vara en naturlig konsekvens av rätten till fritt utträde, som väl snart kommer att införas, som man hoppas i samförstånd mellan samtliga parter. Detta kommer att innebära en principiell förändring av kyrkans ställning till staten. Det karolinska statskyrkoväsendets principiella kongruens mellan kyrkan och folket hade väl upphört redan genom den tidigare dissenterlagstiftningen. Men den nya ordning, som är att förvänta, kommer att innebära ett erkännande av en kategori rent religionslösa medborgare, vilka icke rimligen borde kunna göra anspråk på inflytande på kyrkans inre angelägenheter.

Det kan vara klokt att på allvar överväga frågan: vad skulle en skilsmässa mellan stat och kyrka innebära? Detta är ett ämne, som skulle behöva att ingående studeras. Den senare kyrkohistorien erbjuder åtskilliga lärorika paralleller. I Storbritannien har den anglikanska kyrkan upphört att vara »established» på Irland (1871) och i Wales (1920). I båda fallen gällde det minoritetskyrkor, som efter skilsmässan fortsatt att fungera utan några alltför radikala

förändringar ifråga om sin inre struktur. De evangeliska kyrkosamfundet i Tyskland löstes under Weimarrepublikens tid formellt från beroendet av statsmakten, och en rad nya kyrkoförfattningar tillkommo. Men bandet med statsmakten avskars icke helt. Åtminstone i Preussen fortsatte man att uppta en kyrkoavgift i samband med den statliga skatteuppbörden. Dessa fall, där en uppgörelse skett i relativt lugna former och utan alltför påtagliga övergrepp, torde vara de närmast jämförliga fallen. De amerikanska frikyrkorna ha växt upp under helt andra förutsättningar. Här har aldrig ett en gång bestående förbund brutits, varigenom statsmakten tagit avstånd från kristendomen. Tvärtom kan man måhända påstå, att de kristna som en samlad makt betyda mer i det offentliga livet i Förenta staterna än mången europeisk s. k. statskyrka.

Vilka former en uppgörelse skulle kunna få i vårt land, vilka praktiska, ej minst ekonomiska konsekvenser den skulle medföra, kan väl icke med säkerhet förutsägas. Det skulle vara en klok åtgärd från kyrkans sida att tänka igenom de olika möjligheterna. På ett par punkter kan man våga rätt bestämda påståenden. Ett upphörande av den nuvarande förbindelsen mellan stat och kyrka skulle med säkerhet icke innebära, att ingen förbindelse skulle komma att existera. Staten skulle i sitt eget intresse icke släppa varje möjlighet att kontrollera och i viss mån påverka en stor svensk frikyrka. Men det kan förväntas, att den främjande inverkan, som staten nu utövar på kyrkolivet, skulle förbytas i en mer kylig, kanske negativt betonad uppsikt. Många olika möjligheter skulle kunna tänkas, särskilt med avseende på den oundvikliga ekonomiska uppgörelsen: man kan måhända våga förutsätta, att denna skulle komma att ske utan direkta rättskränkningar. Men mycket beror här på i vilken situation och under vilka yttre förutsättningar en dylik uppgörelse skulle komma att ske.

Det fanns en tid, då mången föreställde sig, att den s. k. statskyrkans avskaffande skulle betyda den svenska kyrkans faktiska upphörande. Detta var konsekvensen av den naivt statskyrkliga syn, som icke var ovanlig på 1800-talet. För oss står det klart, att vad som än kan komma att ske, vilka öden, som ännu kunna komma att övergå vår gamla svenska kyrka: hon kan icke bringas att upphöra genom något statligt maktbud. Varje försök därtill skulle bringa i dagen fördolda kraftkällor. Hon kommer att fortbestå i obruten kontinuitet med sitt förflutna, i osviklig trohet mot det andliga arv, som kommer till uttryck i hennes evangeliska be-

kännelse, och säkerligen utan varje radikal förändring av hennes yttre ordning ifråga om ämbeten och gudstjänstliv. En evangeliskt-lutersk biskoplig frikyrka i Sverige skulle, om hon än finge genomgå svåra prövningar, förbli den mest betydelsefulla andliga makten i vårt land. Hon skulle vinna ökad frimodighet genom sina förbindelser med kyrkor i andra länder. Den ekumeniska gemenskapen har hos oss liksom på andra håll mäktigt främjat kyrkans fördjupade medvetande om sin egenart och sina uppgifter. Denna svenska frikyrka skulle också få anledning att ompröva sina relationer till andra kristna samfund inom landet. Hon skulle förbindas med dem i samfällid strävan att främja evangeliets sak, och många anledningar till irritation skulle vara avlägsnade. Men hon skulle icke därigenom upphöra att vara folkkyrka. Även om hon av praktiska skäl skulle bli nödsakad att organisera ett system av kyrkliga stödföreningar, skulle hon icke därigenom förvandlas till föreningskyrka. Hon skulle alltjämt sträva att fullgöra sin historiska uppgift att vara evangeliets budbärare till hela vårt folk.

I den mån den svenska kyrkan blir sin kallelse trogen behöver hon icke frukta för sin framtid. Om hon blott helhjärtat tjänar sin Herre efter det mått av insikt som blir henne givet, kan hon med tillförsikt gå mot okända öden. Man måste beklaga, att överlagda yttranden här och var kanske framkallat en viss katastrofstämning. Vi ha all anledning att tacksamt erkänna den fond av god vilja, som kyrkan också i denna tid kan räkna med hos olika folkgrupper och myndigheter. Man skulle väl önska, att den vore varmare och bättre informerad. Men det är säkert verklighetsfrämmande, om man föreställer sig, att de maktägande i vårt land skulle umgås med mörka planer att komma kyrkan till livs.

Likväl manar läget till allvarlig självprövning. Är vår kyrka rustad att rida ut den storm, som kan komma? Viktigast är den enskilde prästens osvikliga trohet och nitälskan i sin uppgift. Men mycket kommer också an därpå, att kyrkan äger eller vinner den inre enhet, utan vilken hon löper fara att splittras i det ögonblick det yttre bandet brister. Det är nyttigt, det är ett hälsotecken, att olika andliga typer framträda, att skilda riktningar göra sig gällande inom ett samfund. Men det måste för envar av deras anhängare och ledare vara självklart, att varje tendens till sektbildning inom kyrkan innebär ett hot mot hennes enhet och en fara för hennes bestånd. Måhända skulle det vara nyttigt, om vi kunde få ett organ vid sidan av kyrkomötet, vilket ju genom en

grundlagsändring kan avskaffas, ett fritt organ för Sveriges kyrkofolk, möjligen genom en permanent delegation av det allmänna kyrkliga mötet. Ett sådant organ skulle innebära en viss trygghet för att kyrkan i en hastigt påkommen kritisk situation icke skulle stå helt oförmögen att handla. Men det skulle ej minst få till uppgift att främja den samdräkt, den obrottsliga inre enhet, den samling kring kyrkans banér, kring hennes historiska uppgift, som den närvarande tiden kräver och som framtiden kan komma att sätta på prov.